

de. Pensar que o desenvolvemento permitirá a obtención de recursos para recuperar o estragado é seguir apostando por unha política suicida. O seu diagnóstico, resultado dun profundo coñecemento do terreo e de numerosos contactos con todo tipo de medios, oficiais e críticos, todos expertos, ofrece un panorama preocupante, pero situando tamén na balanza unha visión esperanzadora e construtiva pola identificación de factores positivos que fan pensar que a "harmonía" que hoxe constitúe a preocupación central das autoridades chinas non dará as costas ao medio ambiente. Se non é por outro, acabará sendo por imperativo económico.

Xulio Ríos.

Amartya Sen, "O desenvolvemento como liberdade", edición española, Planeta, 2000; edición portuguesa, Gradiva, 2003.

Cun europeo na Presidencia do FMI, correspondíalle por tradición a Washington escoller o candidato á Presidencia do Banco Mundial. O recen elixido, Paul Wolfowitz é o anterior vicesecretario de Defensa do goberno Bush. E con esta elección no organismo internacional que ten como obxectivo reducir os niveis de pobreza da humanidade, temos unha boa ocasión para reflexionar sobre a pobreza e para avaliar en que grao, ou con que ritmo, os escritos de Amartya Sen "revolucionarán a teoría e a práctica do desenvolvemento" (Kofi Annan).

As ideas de Amartya Sen sobre a pobreza e o desenvolvemento comezaron a ter algo de receptividade nalgúns institucións internacionais hai dúas décadas. A partir de 1990 xurde a divulgación mundial de parte destas ideas a través dos relatorios anuais do Programa de Nacións Unidas para o Desenvolvemento Humano (PNUD). "O desenvolvemento como liberdade" supón unha exposición da máis ampla visión deste autor e baséase en seis conferencias súas, pronunciadas entre 1996 e 1997, como Consultor da Presidencia do Banco Mundial. A edición orixinal é de 1999, un ano despois de que Amartya Sen recibira o Premio Nobel de Economía polas súas contribucións á Economía do Benestar.

Pode que o mérito fundamental da súa análise sexa que contempla moitos dos encarnizados debates seculares entre distintos enfoques do ser humano e do seu desenvolvemento, e faino desde unha ampla "base informacional", a do conxunto de potencialidades humanas. Con independencia de que algunha das súas críticas concretas a outros enfoques poida ser obxectable, o marco xenérico dificilmente o é. Como insistía o autor noutra obra, calquera teoría da desigualdade pon énfase nun aspecto e restrinxen outros, por iso a pregunta clave é: desigualdade, ¿de que? Agora parece preguntar: desenvolvemento, ¿de que?

Segundo Sen, o desenvolvemento supón a expansión das potencialidades das persoas, das súas opcións reais. A liberdade é un aspecto central do proceso de desenvol-

vemento por dúas razóns: 1) porque o progreso debe apreciarse fundamentalmente en termos do alongamento das liberdades das persoas (avaliación do desenvolvemento), e 2) porque hai conexións empíricas que reforzan mutuamente as diferentes especies de liberdade (efectividade do desenvolvemento).

Dende o primeiro punto de vista, as liberdades concretas (participación política, acceso á educación e saúde... "calidade de vida") son os compoñentes intrínsecos do desenvolvemento. Estas liberdades son o obxectivo, as que teñen un papel directo nas eleccións da vida das persoas. Dende o segundo punto de vista, o valor das liberdades é instrumental, un medio para o desenvolvemento, e neste senso aínda se pode distinguir: 2a) o seu papel indirecto a través da influencia no cambio social, e 2b) o seu papel indirecto a través da influencia na produción económica.

Tomemos o exemplo da educación. A extensión da educación básica e, especialmente, nos máis novos, é desenvolvemento en si mesmo, un aumento do benestar e liberdade das persoas. Pero ao tempo ten un papel instrumental. Por un lado facilita a mudanza de valores e institucións sociais, así como das taxas de natalidade. Por outro, aumenta a produtividade da poboación (educación como capital humano). Ámbalas dúas vías indirectas redundan no aumento das potencialidades humanas en eidos distintos á capacidade emancipadora directa que facilita a educación.

Estas distincións son clave na concepción de Sen. Con elas constrúe unha teoría racional do progreso social baseada na liberdade de elección. É unha abordaxe integrada do desenvolvemento económico e social, nunha tradición que, polo menos, arranca con Adam Smith, pai da economía moderna, a quen cita constantemente. Pero Sen repasa tamén as concepcións doutros economistas clásicos e as teorías sobre a xustiza social, así como os fundamentos éticos dos escritos antigos de Asia e Europa. A pesares de concluír que as liberdades teñen carácter universalista, o autor renuncia á posibilidade de establecer ordes sociais de preferencia ou criterios avaliativos ríxidos. Moi pola contra, sitúa o cerne na diversificación e na necesidade de avaliación e debate participativo no que as persoas sexan axentes do desenvolvemento.

Parte do libro está dirixido tamén a criticar a excesiva primacía do PIB, como variable obxectiva de análise e de política pública. Por exemplo, unha liberdade básica, como a de troca, enfatizada moitas veces, fomenta a eficacia dos mercados para obter progreso económico. Pero esta conexión causal é meramente instrumental e focalizar a atención nela é confundir medios con fins.

Os niveis de ingresos per cápita non son un obxectivo en si mesmo, mais tampouco son indicadores axeitados para avaliar a liberdade dos membros das familias para vivir ben e por moito tempo. Así, volvendo ao tema da pobreza, o autor desvía a atención primaria do baixo ingreso (que é un medio), para poñer énfase na carencia de potencialidades (unha fin). De igual xeito, demostra que as crises repentinas de fame nalgunhas rexións non se deben á ausencia de comida, senón a que as persoas non conseguen habilitar unha certa cantidade de comida por moi variadas razóns. O matiz é crucial. Permítelle contemplar con lupa fenómenos como as desigualdades internas en países ricos e as interrelacións entre distintos factores, dende a idade, o sexo, ou a

enfermidade, á presenza de medios de comunicación libres e de incentivos económicos e políticos... E é con esta óptica que o autor usa amplamente os resultados da literatura empírica para amosar que unha énfase nas liberdades promove tamén rendementos e liberdades.

A pesares de ser unha aproximación xenérica, a meta de Sen é fundamentalmente operativa, especialmente para a redución das *inxustizas evidentes*, sobre as que é posible un consenso racional. As recomendacións que se poden extraer, contradín convincentemente moitas das políticas que aínda están en uso en todo o mundo. O paso necesario para instrumentalizar a perspectiva da liberdade é claro no libro: integración, capacitación, participación, debate, liberdade...

Fernando Bruna.

Mohammad-Reza Djalili e Thierry Kellner, "La Nueva Asia Central. Realidades y desafíos", Biblioteca del Islam Contemporáneo, Edicións Bellaterra, Barcelona 2003.

Tralo afundimento da URSS, o contexto xeopolítico mudou de cariz en Asia Central e, máis concretamente, o maior cambio foron as actitudes das potencias estranxeiras na rexión. As ex repúblicas soviéticas que conforman Asia Central comprobaron coma o *centro* caía sen estar preparados para asumilo, e deberon contentarse coa independencia asumindo novas prácticas que antes controlaba a URSS. A ausencia de motivación política pola independencia marca un novo punto de partida para estes nacentes Estados.

Estamos a falar de Kazaxistán, o maior deles por extensión xeográfica; Uzbekistán, Turkmenistán, Tayikistán e Kirguizistán. Todos eles teñen en común a colonización rusa, que marca os usos dos políticos que herdan as prácticas do antigo PCUS. As previsións sobre as diferentes transicións non eran moi realistas: uns especialistas discutían se os novos Estados estaban abocados ao fracaso, seguindo as correntes islámicas máis radicais e incluso polo espertar dos conflitos interétnicos; pola contra, outros indicaban un impulso das relacións internacionais e o relanzamento das relacións comerciais no mundo, sobre todo polas potenciais reservas de hidrocarburos da zona.

Os autores de *La Nueva Asia Central. Realidades y desafíos*, proporcionan unha visión un pouco máis intensa das realidades político-económicas dos países desta área, e unha extensa relación de datos sobre cada Estado, incluso atendendo ao interese da zona do mar Caspio, rica en gas e petróleo e punto clave para entender os investimentos de capital e axuda estranxeira.

Despois dos acontecementos do 11 de setembro de 2001, a situación mudou unha vez máis, esta vez coa intervención de Estados Unidos en Afganistán, que fixo cambiar o actor máis influente na zona. Aínda así, a Federación Rusa segue dispoñendo dun